

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาวิจัยเรื่อง พุทธวิธีการสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจัดทำขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์การศึกษา ๓ ข้อประกอบด้วย ๑) เพื่อศึกษาสถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และ ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยดำเนินงานวิจัยเป็นเชิงเอกสาร (Documentary Research) กระบวนการศึกษา จากคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ และคัมภีร์ชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือ ตำรา วารสาร เอกสาร อิเล็กทรอนิกส์ ตลอดจนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาพุทธวิธีการสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยสามารถสรุปประเด็นการศึกษาในทั้ง ๓ วัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

การศึกษาสถานภาพและบทบาทของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาล ผลการวิจัยพบว่า ทศนะต่อสตรีในบริบทสังคมอินเดียทั้งสองช่วงเวลานั้นแตกต่างกันโดยสังคมนั้น ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้นสตรีอยู่ในฐานะที่ตกต่ำมาก การดำเนินชีวิตต้องอยู่ภายใต้กรอบความเชื่อของสังคม วัฒนธรรมและประเพณีของพราหมณ์ที่สืบทอดกันมา บทบาทที่ดูเหมือนว่าสตรียังคงมีความสำคัญอยู่บ้าง คือ บทบาทภรรยาและบทบาทมารดา ซึ่งเป็นบทบาทที่มีเกี่ยวข้องกับครอบครัวเป็นหลัก กล่าวคือ บทบาทภรรยา สตรีต้องคอยปรนนิบัติ รับใช้ ดูแลความเรียบร้อยภายในบ้าน ในกิจการงานของครอบครัว รวมถึงดูแลบุคคลทั้งหมดที่อยู่ในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นบิดามารดาสามี หรือพี่น้องของสามี หากเกิดกรณีโชคร้ายมากสามีเกิดเสียชีวิต สตรีต้องตกเป็นหญิงหม้าย ไม่ได้รับการยอมรับและถูกขอร้อง ในบางสังคมสตรีต้องกระโดดเข้ากองไฟตายตามสามีตามพิธีกรรมที่เรียกว่า พิธีสตี ในบทบาทมารดา สตรีจะได้รับการยอมรับและยกย่องเชิดชู โดยมีเงื่อนไขที่ว่า ถ้าสตรีสามารถให้กำเนิดบุตรชายได้เพราะความเชื่อที่สืบทอดกันมาว่าบุตรชายจะสามารถนำพาดวงวิญญาณของบุพการีขึ้นสู่สวรรค์ได้ อย่างไรก็ตาม ในเรื่องความเกี่ยวข้องกับศาสนา สตรีจะเข้ามาเกี่ยวข้องโดยเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา สาธยายมนตร์ร่วมกับสามีเพียงยุคแรก ๆ (ยุคพระเวท) ต่อมาถึงยุคพราหมณ์ ไม่มีปรากฏว่าสตรีได้รับการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาอีก เพราะความเชื่อของสังคมพราหมณ์มีทศนะคติที่เลวร้ายต่อสตรี สตรีเป็นเพศที่มีมลทินและสกปรก ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าสังคมยุคก่อนพุทธกาลนั้น เป็นยุคที่ผู้ชายทรงอิทธิพลและมีบทบาทมาก ด้วยมูลเหตุแห่งความไม่ทัดเทียมของบุรุษและสตรี ในทัศนะทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่า มีข้อมูลที่สนับสนุนเกี่ยวกับความคิดต่อเรื่องสตรีเปลี่ยนแปลงไป เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในสังคมอินเดีย ผู้คนในสังคมอินเดียมีทัศนะต่อสตรีในทิศทางที่ดีขึ้น ผู้วิจัยพบว่า การดำรงชีวิต สถานภาพ และบทบาท เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก

กล่าวคือ สตรีได้รับอิสรภาพในเรื่องของความคิดและจิตวิญญาณ สตรีสามารถแสดงศักยภาพที่มีได้ โดยไม่ถูกจำกัดขอบเขตอีกต่อไป โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องความสามารถในการบรรลุธรรมได้ถือเป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนากว่าได้ นอกจากนี้ เราจะพบว่าสตรีเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มาก ทั้งใน ฐานะของภิกษุณีและอุบาสิกา ไม่ว่าจะโดยฐานะใด มีข้อมูลปรากฏโดยชัดเจนว่าพระพุทธรูปองค์ทรงยกย่องสตรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ คือ สตรีที่มีความเชี่ยวชาญเห็นควรยกย่องทั้งในฐานะภิกษุณีและอุบาสิกา

พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามีหลายวิธี แต่ที่น่าสังเกตหรือพบได้ทั่วไปในคัมภีร์มี ๔ วิธีด้วยกัน คือ การสอนแบบสาธกจฉายหรือสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยที่สุด การสอนแบบบรรยาย วิธีนี้พระองค์จะใช้ในที่ประชุมใหญ่ ในการแสดงธรรมประจำวัน การสอนแบบตอบปัญหา วิธีนี้จะทรงสอนบุคคลที่มาจากลัทธิศาสนาอื่น ๆ ที่ต้องการเปรียบเทียบหลักคำสอนกับศาสนาตนเอง และการสอนแบบวางกฎข้อบังคับ วิธีนี้จะใช้ในกรณีที่ต้องการออกกฎหรือเกิดข้อพิพาทขึ้นในคณะสงฆ์ นอกจากนี้ ในแต่ละครั้งที่สอนพระพุทธรูปจะผนวกลีลาการสอนไว้เพื่อให้การสอนนั้นมีความน่าสนใจ เป็นเทคนิคที่ทำให้การสอนนั้นเป็นผลสำเร็จ ได้แก่ สันทสนาวิธี คือ อธิบายให้เห็นชัดแจ้งเหมือนจูงไปดูกับตา สมาทปนวิธี คือ จูงใจให้เห็นด้วยจริง สมุตตเตชนาวิธี คือ เร้าใจให้เกิดความกล้ากังวลใจ และสัมปหังสนา คือ ทำให้ผู้ฟังร่าเริง เบิกบาน อีกทั้งทรงใช้อุบายการสอนเพื่อให้การสนทนาธรรมนั้นเข้าใจง่ายขึ้น ได้แก่ การอุปมา การใช้อุปการณ การรู้จักหวะและโอกาส และการเล่นภาษาเล่นคำสำนวน รวมทั้ง คุณสมบัติของผู้เรียน ได้แก่ จริตทั้ง ๖ ประเภท ได้แก่ รากจริต โทสจริต โมหจริต สัทธาจริต พุทธจริต และวิตกจริต จากการศึกษาพบว่า พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์จะทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยจะทรงคำนึงถึงความพร้อม ความสุกงอม ความแกรอบแห่งอินทรีย์ญาณของผู้เรียนด้วย ในส่วนของธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่สตรีนั้น ผู้วิจัยพบว่ามีข้อมูลปรากฏโดยมาก แต่ผู้วิจัยได้จำแนกข้อมูลออกเป็น ๒ ส่วนเพื่อให้เกิดความเข้าใจโดยง่าย คือ ๑) ธรรมที่ทรงตรัสถึงสตรีโดยทั่ว ๆ ไป อาทิ คุณสมบัติของสตรีที่ดี คุณสมบัติของสตรีที่บุรุษหมายปอง สิ่งที่สตรีไม่ควรกระทำ และ ๒) ธรรมที่อยู่ในหมวดหลักธรรม ซึ่งสตรีสามารถนำไปเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติเพื่อความงอกงามในชีวิตในบทบาทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบทบาทตัวสตรีเอง บทบาทบุตร บทบาทมารดา และ บทบาทภรรยา อาทิ หลักธรรมที่ศ ๖ ,พรหมวิหาร ๔ , อิทธิบาท ๔ , เบญจศีล , สังคหวัตถุ ๔ , สมชีวิธรรม เป็นต้น ผู้วิจัยพบว่าพระพุทธรูปองค์ทรงมีหลักธรรมกำกับความประพฤติไว้ให้กับสตรีในทุกบทบาท ถือเป็นคู่มือชีวิตอันเยี่ยมที่สตรีควรน้อมรับนำไปปฏิบัติอย่างยิ่ง พระพุทธรูปองค์ทรงสอนธรรมในหลายระดับ คำสอนนั้นเป็นไปทั้งระดับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตในสังคม ผู้สละเรือนแล้ว เพื่อให้ทุกคนได้รับประโยชน์ทั่วถึงกัน นอกจากนี้ ธรรมของพระพุทธรูปยังมีไว้เพื่อทุกคนได้รับประโยชน์เมื่อนำไปประพฤติปฏิบัติ ตามเหมาะสมแก่ภูมิกวณะ ความแกรอบแห่งอินทรีย์ ในส่วนของผลลัพธ์ที่สตรีได้รับจากการสอน ตามที่ได้ศึกษาพบว่า สตรีสามารถบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ ตามภูมิขั้นสติปัญญาประกอบด้วย โสคาปัตติมรรค โสคาปัตติผล สกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตมรรค และอรหัตผล

ส่วนสตรีที่ผู้วิจัยเลือกมาเป็นกรณีศึกษาตัวอย่างพุทธวิธีการสอนสตรีนั้น ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเรื่องราวชีวิต วรรณะ ชาตภูมิ เหตุปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิต และจริต

พบว่า ๑) พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี มีปรากฏการณ์สำคัญในชีวิตคือเรื่องตอนพระเจ้าสุทโธทนะเสด็จปริณิพพาน พระนางฯ เกิดความเศร้าใจและเบื่อหน่ายในชีวิต และอีกปรากฏการณ์สำคัญที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่พระนางฯ คือ การทูลขอพุทธานุญาตจากพระพุทธเจ้าเพื่อขอออกบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา โดยใช้ความพยายามและความอดทนทูลขอรวม ๖ ครั้ง และยอมรับด้วยกฎครุธรรม ๘ ประการ ๒) พระปฐาจาราเถรี มีปรากฏการณ์สำคัญในชีวิตคือเรื่องสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักประกอบด้วย สามิ บุตร บิดามารดา และพี่ชาย จนกระทั่งเป็นบ้าเพราะขาดสติ ๓) พระภัททากัจจนาเถรี มีปรากฏการณ์สำคัญในชีวิตคือเรื่องการพลัดพรากจากพระสวามีอันเป็นที่รักยิ่ง โดยไม่ทันได้ลาหรือบอกกล่าวต่อกัน ๔) พระกิสาโคตมีเถรี มีปรากฏการณ์สำคัญในชีวิตคือเรื่องสูญเสียบุตรชายคนเดียวอันเป็นที่รักไปตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ๕) นางวิสาขา มีปรากฏการณ์สำคัญในชีวิตคือการได้บรรลุนิพพานตั้งแต่ ๗ ขวบ และเรื่องสูญเสียหลานรักชื่อสุทัตตีไป ๖) พระนางสามาวดี มีปรากฏการณ์สำคัญในชีวิตคือ การบรรลุนิพพานโดยสาวใช้ในบ้านชื่อนางขุชชุตรา และการถูกโลภร้ายจนใช้ชีวิตด้วยความยากลำบาก แต่ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยความเมตตา

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแก่สตรี ๖ ท่าน ผลการวิจัยพบว่า

๑) พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแก่พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี แบ่งเป็น ๒ เหตุการณ์ใหญ่ คือ เหตุการณ์ที่พระเจ้าสุทโธทนะเสด็จปริณิพพาน พระพุทธองค์ทรงสอนพระนางมหาปชาบดีโคตมี พร้อมพระญาติ ทรงใช้พุทธวิธีแบบบรรยาย โดยตรัสสอนปัจฉิมธรรมสูตรในการโปรดเพื่อดับทุกข์จากการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก พร้อมทั้งใช้พุทธลีลาการสอนทั้ง ๔ ไม่ว่าจะเป็นสันทสนา อธิบายให้เห็นชัดเจน สมาทปนา ทรงจงใจให้เห็นด้วยจริง สมุตเตชนาวิธี ทรงเร้าใจ ให้บังเกิดกำลังใจ รวมทั้งสัมปหังสนาวิธี โดยขโลมใจพระญาติให้เกิดความแค้นขึ้นใจ และเหตุการณ์ที่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ทูลขอพุทธานุญาตออกบวชเป็นภิกษุณี พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีแบบวางกฎในการบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ โดยเป็นการบัญญัติล่วงหน้า ซึ่งแตกต่างจากการบัญญัติพระธรรมวินัยโดยทั่วไป และทรงอธิบายข้อครุธรรมโดยชัดเจนด้วยสันทสนาวิธี

๒) พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแก่พระปฐาจาราเถรี โดยเริ่มต้นจากการสอนโดยวิธีสากัจฉา หรือสนทนา โดยการพูดคุยเพื่อให้เกิดความเข้าใจ ทรงใช้ลีลาการสอนแบบสัมปหังสนาวิธี โดยทำให้จิตใจของนางแค้นขึ้น มีกำลังใจก่อน แล้วเปิดโอกาสให้นางฯ ระบายความทุกข์ที่มีออกมาให้หมด ทรงรู้จังหวะและโอกาสอันเหมาะสม โดยทรงใช้สมุตเตชนาวิธี เพื่อเร้าใจให้แก่วรรณพาล ปรโลมเพื่อให้เกิดกำลังใจ ก่อนที่จะตรัสธรรมมะที่ลึกซึ้งขึ้น ทรงใช้สมาทปนาวิธี โดยจงใจให้เห็นด้วยจริง น้อมรับไปปฏิบัติต่อ จนนางฯ บรรลุนิพพาน

๓) พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแก่พระภัททากัจจนาเถรี ทรงสอนโดยใช้พุทธวิธีแบบบรรยายโดยยกเอาชาดกเรื่องจันทริกกิชาดกมาอธิบาย พร้อมทั้งพุทธลีลาใน ๔ แบบ คือ สันทสนา ทรงอธิบายให้เห็นชัดเจน สมุตเตชนาวิธี ทรงเร้าใจให้แก่วรรณพาล เกิดกำลังใจ สัมปหังสนาวิธี ทรงขโลมใจให้แค้นขึ้น เบิกบาน ยกย่อง เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจ ความปรารถนาดี สรรเสริญ ขอบคุณความเสียสละ มาตรัสสรรเสริญคุณงามความดีที่ได้นางฯ ได้กระทำและสั่งสมมา ทรงใช้สมาทปนาวิธี โดยจงใจให้เห็นด้วยจริงจนน้อมรับไปปฏิบัติต่อจนนางฯ บวชเป็นภิกษุณี

๔) พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแก่พระกัศยปโคตมิเถรี โดยให้การสอนโดยใช้วิธีแบบ สากัจฉา หรือสนทนา ก่อน หลังจากนั้นใช้ลีลาการสอนทั้ง ๔ แบบตามลำดับเหตุการณ์ พระพุทธองค์ ทรงทรงเร้าใจ สร้างขวัญและกำลังใจ แบบสัมปหังสนาวิธี และให้พระนางกัศยปโคตมิเกิดความกลัว กล้า เกิดกำลังใจ แบบสมุตเตชนาวิธี ทรงอธิบายธรรมโดยชัดเจน แบบสันทัสสนา และสมาทปนาวิธี คือ จูงใจให้เห็นด้วยจริง จนนางนำไปปฏิบัติ และทรงใช้เมล็ดพันธุ์ผักกาดเป็นอุปกรณ์ในการสอน ธรรม เพื่อให้นางฯ ได้เรียนรู้ความจริงด้วยตนเองจนเข้าใจ

๕) พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแก่นางวิสาขา เหตุการณ์ของนางวิสาขาที่เกี่ยวข้อง กับพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยเลือกมา ๒ เหตุการณ์ใหญ่ เหตุการณ์แรกคือ พระพุทธองค์ตรัสสอนบุพพิกา จนนางบรรลุนิพพานตอน ๗ ขวบ ซึ่งเป็นลักษณะพุทธวิธีการสอนแบบบรรยายธรรมของพระพุทธ องค์ และมีลีลาการสอนแบบสันทัสสนา อธิบายให้ฟังโดยชัดเจน และ สมาทปนา จูงใจและน้อมไป ปฏิบัติ และเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงสอน ครั้งที่นางวิสาขาเสียใจจากการตายของสุทตติ หลานสาว พระพุทธองค์ทรงให้การสอนโดยใช้วิธีแบบสากัจฉา หรือสนทนา ก่อน หลังจากนั้นใช้ลีลา การสอนเป็นเทคนิคทั้ง ๔ วิธี พระพุทธองค์ทรงอธิบายได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง ด้วยสันทัสสนาวิธี ทรงเร้า ใจ สร้างขวัญและกำลังใจ แบบสัมปหังสนาวิธี แบบสมุตเตชนาวิธี ใช้อุปมาการสอนอุปมาธรรมให้ เป็นภาพคนที่มีจำนวนมากในกรุงสาวัตถี ซึ่งต้องมีคนตายในทุกวัน นางวิสาขาให้เกิดความกลัวกลัว เกิดกำลังใจ จนเข้าใจความจริง ทรงใช้สมาทปนาวิธี โดยจูงใจให้เห็นด้วยจริงจนน้อมรับไปปฏิบัติ

๖) พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแก่พระนางสามาวดี แม้ว่าพระนางสามาวดีจะไม่ได้ ฟังธรรมจากพระพุทธองค์โดยตรง แต่ได้กัลยาณมิตรที่ดีอย่างนางขุชุตตรา ผู้ได้รับการยกย่องให้เป็น เอตทัคคะด้านพหูสูต คือ ความจำเป็นเลิศ นำธรรมมาสอนต่อ ทรงตรัสสอนบุพพิกา สอนนางขุชุตตรา ซึ่งเนื้อหาธรรมเกี่ยวกับอนุพุทภิภาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนเป็นวิธีการเทศนาธรรมแบบ บรรยาย ซึ่งเป็นการสอนธรรมที่อธิบายตามลำดับตั้งแต่ ทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม และอานิสงค์ ก่อนการละกาม และมีลีลาการสอนแบบสันทัสสนา อธิบายให้ฟังโดยชัดเจน และ สมาทปนา จูงใจ และน้อมไปปฏิบัติ โดยเอาไปสอนต่อพระนางสามาวดี

นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่าสตรีแต่ละท่านมีจุดเด่นที่สะท้อนความเป็นตัวเองที่แตกต่างกันไป อย่างพระมหาปชาบดีโคตมิเถรีเป็นสตรีที่มีความโดดเด่นในเรื่องของการเป็นผู้นำ พระภัททากัจจนา เเถรี มีความโดดเด่นของการเป็นภรรยาที่ดี พระปฏาจาราเถรีเป็นผู้โดดเด่นในเรื่องของการเป็นตัวแทน สตรีที่สะท้อนให้เห็นความทุกข์จากความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก พระกัศยปโคตมิเถรี โดดเด่นในการเป็น มารดาที่มีความรักต่อบุตร นางวิสาขา เป็นมหาอุบาสิกาผู้มีจริยวัตรงดงามทั้งภายนอกและภายใน และพระนางสามาวดี ผู้มีความเป็นเลิศในความเมตตาหาคนอื่นเสมอเหมือน นอกเหนือจากนี้ ผู้วิจัยยัง นำได้นำสารธรรมอันเกิดจากสตรีทั้ง ๖ ท่าน มานำเสนอแก่สตรีสามารถนำไปประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวันในบทบาทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น หลักธรรมสำหรับผู้ผู้นำ เช่น อิทธิบาท ๔ , พรหมวิหาร ๔ , สังคหวัตถุ ๔

กล่าวโดยสรุปผลการวิจัยหัวข้อ “พุทธวิธีการสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” ผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาเป็นประเด็น คือ สตรีทั้ง ๖ ท่านมีปัญหาชีวิตที่ท่านประสบเหมือนกัน คือ ความพลัดพรากและการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักไป มีทั้งประเภทจากกันทั้งที่มีชีวิตอยู่ และจากกัน เนื่องจากตายจากกันไป ผู้วิจัยพบว่า สตรีทั้งหมดจะมีอาการที่แสดงออกมาตอนประสบกับความทุกข์

เหมือนกัน คือ ร้องไห้ คร่ำครวญ เพราะเสียใจ แต่มีสตรี ๒ ท่าน ที่เสียใจมากจนกระทั่งขาดสติเพราะสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักเนื่องจากตายจากกัน คือ พระนางปฏาจาราเถรี ร้องไห้จนขาดสติสัมปชัญญะ และพระนางกิสาโคตมีที่ ร้องไห้จนขาดสติสัมปชัญญะเพราะลูกชายคนเดียวตาย สอดคล้องกับความเห็นของนักจิตวิทยา (Psychologist) แอน คริง (Ann Kring) จากมหาวิทยาลัย แวนเดอร์บิลท์ (Vanderbilt University) ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้กล่าวถึงอารมณ์ของสตรีเปรียบเทียบกับบุรุษ สรุปได้ว่า เนื่องจากผู้หญิงจะใช้สมองทั้งสองด้านโดยสมองซีกซ้ายจะเกี่ยวกับเหตุผล และ ตรรกะ ในขณะที่สมองซีกขวาจะสัมพันธ์กับการแสดงออก การพูด และ อารมณ์ ดังนั้น ผู้หญิงจะมีการแสดงออกทางอารมณ์ที่ดี จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้เกิดความกังวลและอารมณ์แปรปรวนได้ง่าย ผู้หญิงจะรับรู้ความรู้สึกเจ็บปวดได้เร็วกว่าผู้ชาย เหตุผลเพราะ Amygdala ของสมองในผู้หญิง และผู้หญิงร้องไห้ง่าย เพราะความอ่อนไหวทางอารมณ์ พระพุทธองค์ทรงทราบถึงอาการเหล่านั้น จึงทรงเปิดโอกาสให้สตรีระบายความทุกข์ใจออกมาให้หมด ทรงรู้จักจังหวะที่เหมาะสม เมื่อสตรีอาการดีขึ้นจึงจะตรัสสอนธรรม นอกจากนี้ สตรีมีชาติกำเนิดที่หลากหลาย โดยมาจากวรรณะกษัตริย์ คือ พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี พระภัททากัจจนาเถรี มาจากตระกูลเศรษฐี คือ พระปฏาจาราเถรี นางวิสาขา และพระนางสามาวดี มาจากตระกูลคนเชื้อใจ คือ พระกิสาโคตมีเถรี แต่เรื่องของวรรณะนั้น ไม่ถือเป็นอุปสรรคหรือข้อจำกัดแห่งการบรรลุธรรม ทุกท่านได้รับคำสอนและเรียนรู้ธรรมที่เหมือนกันไม่ได้แยกวรรณะแต่อย่างใด รวมทั้ง ข้อมูลในอดีตชาติสตรีทุกท่านเคยพบกับพระพุทธเจ้า โดยตั้งความปรารถนาการบรรลุธรรมและการเป็นเอตทัคคะต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า โดยแต่ละท่านมีความปรารถนาแตกต่างกัน แต่ก็ได้รับผลตามที่ปรารถนาสำเร็จในการเป็นเอตทัคคะ ในด้านต่าง ๆ ในเรื่องจริงทั้ง ๖ สตรีมีอุปนิสัยหรือความประพฤติที่สั่งสมมาในฝ่ายดี คือ พุทธิจริต และศรัทธาจริต ประกอบกับกรรมดีที่ได้สั่งสมมาเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการพ้นจากทุกข์และบรรลุธรรมง่ายขึ้น โดยเมืองที่สตรีส่วนใหญ่พึงธรรมและบรรลุธรรมที่นครสาวัตถีมากที่สุด เป็นเพราะพระพุทธเจ้าทรงประทับจำพรรษา ณ พระนครสาวัตถี เป็นระยะเวลานานที่สุด จากพรรษาที่ ๒๑ ถึงพรรษาที่ ๔๔ ในเรื่องพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์จะทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยจะทรงคำนึงถึงความพร้อม ความสุกอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์ญาณ ของสตรีแต่ละท่าน แม้ว่าสตรีแต่ละท่านจะมีความพร้อมที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีตชาติ มีญาณแก่กล้า แต่พระองค์จะทรงคำนึงด้วยเวลาที่เหมาะสมว่า สตรีคนนั้นจะได้เรียนรู้อะไร เรียนได้แค่ไหน เพียงไร เช่น พระปฏาจาราเถรี ชีวิตก่อนบวชของท่านจะประสบความเศร้าโศก ได้รับความกระทบกระเทือนทางจิตใจมาก ต้องสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักไปในเวลาใกล้เคียงกัน ครั้งแรกนางได้พึงธรรมจากพระพุทธเจ้าบรรลุโสดาปัตติผล ต่อมาไม่นานเมื่อมีญาณแก่กล้า พิจารณาสายน้ำล้างเท้า เปรียบกับความไม่เที่ยงของชีวิตของสัตว์ในปฐมวัยมัชฌิมาวัย จนกระทั่งบรรลุอรหัตผล ส่วนพระกิสาโคตมีเถรี ก่อนบวชเสียใจมากเพราะบุตรชายอันเป็นที่รักตายไป พระองค์จึงทรงตรัสสอนให้นางได้เรียนรู้ความตายด้วยตนเอง

ประเด็นเพิ่มเติมที่ว่า พระพุทธองค์ใช้พุทธวิธีการสอนระหว่างบุรุษและสตรีแตกต่างกันหรือไม่ คำตอบก็คือเราไม่อาจกล่าวได้ว่าพุทธวิธีการสอนนั้นพระพุทธองค์ใช้แตกต่างกันระหว่างบุรุษและสตรี แต่เราจะกล่าวว่า “พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจะแตกต่างกันไปตามบุคคลที่แตกต่างกัน” ในทางพระพุทธศาสนา ระดับปรมัตถ์ไม่มีเพศหญิงหรือเพศชายเพราะเป็นเพียงสมมติ

บัญญัติเท่านั้น รวมทั้ง ข้อมูลในพระไตรปิฎกนั้น ในเรื่องของพุทธวิธีการสอนนั้นมีข้อมูลปรากฏไว้เพียง พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงบุคคลที่แตกต่างกัน ไม่ได้คำนึงว่าเป็นบุรุษหรือสตรีถึงจะสอนแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม หากอธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้น ผู้วิจัยได้ทำเป็น Scenario Test เรื่องพุทธวิธีการสอนที่ต่างหรือไม่ต่าง ๓ Scenario ดังนี้

Scenario ๑ : สตรีเหมือนกันประสบความสำเร็จทุกข์แบบเดียวกัน อย่างกรณีของพระปฏาจาราเถรี และนางวิสาขา มีจิตและภูมิธรรมที่แตกต่างกัน แต่ทั้งสองท่านประสบความสำเร็จจากความสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักเช่นเดียวกัน แต่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีการตรัสสอนธรรมที่มีความลึกซึ้งแตกต่างกัน ตามความแตกต่างของบุคคล ความพร้อม ความสุกงอม ความแกร่งแหย่งอินทรีย์ญาณ ทรงพิจารณาว่าผู้ฟังแต่ละคนควรจะเรียนอะไร เรียนได้แค่ไหน และโอกาสบรรลุธรรมที่ต่างกัน

Scenario ๒ : สตรีกับบุรุษประสบความสำเร็จทุกข์แบบเดียวกัน อย่างกรณีพระภิกษุภิกขุภิกขาและพระนันทะกุมาร ประสบกับความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเหมือนกัน แต่พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีการสอนต่างกัน กล่าวคือ ทรงยกเอาชาดกเรื่องจันทกนิกรมาเล่าเพื่อยกย่องสรรเสริญคุณงามความดีพระนางฯ ที่เคยสั่งสมมา ในขณะที่เจ้าชายนันทะเกิดความอาลัยที่ต้องจากพระแม่สีที่เพิ่งแต่งงานเพราะต้องตามเสด็จพระพุทธเจ้าออกผนวชไป พระพุทธองค์ทรงใช้พุทธวิธีการสอนโดยจงใจเป็นกุศโลบายให้พระนันทะเร่งปฏิบัติธรรมเพื่อจะได้เจอกับสตรีที่สวยงามกว่า

Scenario ๓ : พุทธวิธีการสอนเด็กอายุ ๗ ขวบเท่ากันแต่ใช้วิธีต่างกัน ดังกรณีของนางวิสาขาที่บรรลุโสดาบันตั้งแต่ ๗ ขวบ พระพุทธองค์ตรัสสอนบุพพิกา โดยจะทรงยกเอาทานมิกถามีมาเป็นประธาน เนื่องจากนางวิสาขามีอหิชาศัยแห่งการถวายทานตั้งแต่เด็ก ก่อนที่จะตรัสสอนบุพพิกาข้ออื่นต่อไป ส่วนพุทธวิธีการสอนพระราหุล เพื่อให้เห็นโทษของการมูสาวาส พระองค์ทรงใช้อุปกณ์คือน้ำจากภาชนะที่พระองค์ใช้ล้างพระบาทเป็นสิ่งที่พระราหุลเห็นจนเคยชินมาอธิบายเพื่อให้เข้าใจในการสอนง่าย ๆ อุปมาดังคนที่พูดเท็จทั้งที่ตัวเองก็รู้ ไม่ต่างอะไรไปจากน้ำล้างเท้าที่เหลืออยู่ เพราะมีคุณธรรมเหลือเพียงน้อยเต็มที เพื่อเหนี่ยวนำทั้งจึงกล่าวได้ว่าเป็นผู้ไม่มีคุณธรรม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะให้ประโยชน์ต่อสังคมทั่วไป

๑) สตรีในสังคมปัจจุบันสามารถศึกษาเรื่องราวและปัญหาชีวิตของสตรีทั้ง ๖ ท่าน เป็นกรณีตัวอย่างเพื่อเรียนรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิต การฝ่าฟันอุปสรรคในชีวิต และนำธรรมที่ได้จากการตรัสสอนจากพระพุทธเจ้ามาปรับใช้และวางท่าทีให้ถูกต้องเมื่อเกิดปัญหาขึ้น ซึ่งไม่ทำให้เกิดความทุกข์มาก

๒) องค์กรต่าง ๆ ในสังคม เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย ศูนย์ปรึกษาปัญหาสตรี องค์กรภาครัฐและเอกชน สามารถนำข้อมูลเพื่อสร้างการเรียนรู้ การฝึกอบรม การให้คำปรึกษา ผู้ประสบปัญหาชีวิต เด็ก ผู้สนใจธรรมมะในเบื้องต้น โดยยกเรื่องราวของสตรีทั้ง ๖ เป็นกรณีตัวอย่างศึกษา

ข้อเสนอแนะด้านการวิจัยในครั้งต่อไป

- ๑) การประยุกต์ใช้พุทธธรรมกับภาวะผู้นำสตรี (Leadership) ในองค์กรธุรกิจ
- ๒) รูปแบบพุทธวิธีการสอนสตรีผู้พลัดพรากจากสิ่งที่รักในสังคมปัจจุบัน
- ๓) การประยุกต์พุทธธรรมกับการลดปัญหาความความขัดแย้งภายในครอบครัว
- ๔) การประยุกต์พุทธธรรมกับการควบคุมวุฒิภาวะทางอารมณ์ของสตรี (สวยาารมณ์
เสีย)
- ๕) การวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนเด็กในคัมภีร์พระพุทศาสนา